

УДК81

DOI10.24412-2413-2004-2022-2-80-88

**МАЪНОИ МАФҲУМӢ ДАР
МУНДАРИҶАИ ВОҲИДӲОИ
ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ АДАБИИ
МУОСИРИ ТОЧИКӢ**

**КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ
ЗНАЧЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ
СОВРЕМЕННОГО ТАДЖИКСКОГО
ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА**

**CONCEPTUAL MEANING
IN THE CONTENT OF
PHRASEOLOGICAL UNITS OF
MODERN TAJIK LITERARY
LANGUAGE**

*Дӯстзода Ҳамроҳон Ҷумъа, Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон, дотсент, мудири
кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ.
(Тоҷикистон, Душанбе)*

*Дустзода Хамрохон Дрӯсма, доцент,
заведующий кафедрой современного
таджикского литературного языка
Таджикского национального университета
(Таджикистан, Душанбе)*

*Dustzoda Hamrokhon Juma, Associate
Professor, head of the department of Modern
Tajik Literary Language under the Tajik National
University (Tajikistan, Dushanbe) E-MAIL:
dustov.hamrokhon@mail.ru*

Калидвожаҳо: воҳиди фразеологӣ, мундариҷаи маъноӣ, маънои мафҳумӣ, маънои образнок, маънои баҳодихӣ, маънои эҳсосотӣ, воситаҳои тасвири бадеӣ

Муқаррар шудааст, ки маънои мафҳумӣ дар мундариҷаи маънои калима ва воҳидҳои фразеологӣ забон маънои асосӣ ва бунёди маҳсуб меёбад ва маъноҳои дигар бевосита ё бавосита аз он сарчашма мегиранд. Хосатан дар воҳидҳои фразеологӣ маънои мафҳумӣ дар заминаи ифодаи образнокӣ ашӯву ҳодиса ба таври барҷаста зоҳир шуда, дар заминаи он тобишҳои эҳсосотӣ, образнок, баҳодихӣ ва ғайра низ ифода мешаванд. Маълум гардид, ки образнокӣ ҳамчун воситаи муҳимми ифодаи маъно дар зоҳиршавии маънои мафҳумии фразеологизмҳо бо олоқиҳои дигари маъноӣ мақоми асосӣ дорад. Ҳамчунин дар зоҳиршавии маънои мафҳумӣ дар воҳидҳои фразеологӣ нақши воситаҳои тасвири бадеӣ, аз қабилӣ ташибҳо, истиора, муболиға, киноя ва тавсиф назаррас аст. Онҳо низ дар заминаи вазифаҳои маъноофарини худ маънои мафҳумиро бештар бо дигар лаҳзаҳои маъноӣ омезиши медиҳанд.

Ключевые слова: фразеологическая единица, смысловое содержание, концептуальное значение, образное значение, оценочное значение, эмоциональное значение, средства художественного описания

Определено, что концептуальное значение смыслового содержания слов и фразеологических единиц языка является их основным фундаментальным значением, а другие значения прямо или косвенно производны от него. Определено, что особенно ясно во фразеологических единицах выражено концептуальное значение на основе образного выражения предметов и событий, на основе которого выражаются эмоциональные, образные, оценочные и другие оттенки. Выяснено, что образность как важное средство выражения смысла играет ключевую роль в проявлении концептуального значения фразеологических единиц с иными семантическими коннотациями. Также в выражении концептуального значения фразеологических единиц велика роль средств художественного описания: сравнения, метафоры, гиперболы, иронии и эпитета. В контексте своих смысловых функций они также часто совмещают концептуальное значение с другими смысловыми моментами.

Key-words: *phraseological unit, semantic content, conceptual meaning, figurative meaning, evaluative meaning, emotional meaning, means of artistic description*

It is determined that the conceptual meaning in the semantic content of words and phraseological units of the language is the main and fundamental meaning, and other meanings are directly or indirectly derived from it. Especially in phraseological units, conceptual meaning is clearly expressed on the basis of the figurative expression of objects and events on the basis of which emotional, figurative, evaluative and other shades are expressed. It turned out that imagery, as an important means of expressing meaning, plays a key role in manifestation of conceptual meanings of phraseological units with other semantic connotations. The role of the simile means of artistic description, such as metaphor, hyperbole, irony and epithet, is also significant in expressing conceptual meaning in phraseological units. They, too, in the context of their semantic functions, often confuse conceptual meaning with other semantic moments.

Маънои мафҳумӣ дар низоми маъноии забони тоҷикӣ мавқеи асосӣ дорад. Он дар мундариҷаи маъноии калима ва воҳидҳои фразеологӣ мақоми асосиро дошта, дигар маъноҳо бевосита ба он алоқаманданд, онро аз ягон ҷиҳат пурра мекунад. Маънои мафҳумиро дар ташаккули маъноҳои дигари мундариҷаи маъноии воҳидҳои фразеологӣ метавон ҳамчун маънои бунёди унвон қард. Сарчашмаи ифодаи ҳама гуна тобишҳои маъноӣ дар ифодаҳои рехта маънои мафҳумӣ мебошад. Маҳз зоҳиршавии образноки мафҳуми алоҳида дар мундариҷаи воҳидҳои фразеологӣ унсурҳои маъноии дигарро ба вучуд меорад.

Маънои мафҳумиро метавон ба сифати маъное маънидод намуд, ки дар заминаи ифодаи мафҳум дар воҳидҳои гуногуни забон зоҳир мешавад. Яъне асоси ифодаи маънои мафҳумиро дар воҳидҳои забон инъикоси паҳлуҳои мухталифи мафҳумҳои ҷудогона (инсон, ашӯ, ҳодисаҳо, амалҳо ва ғ.) ташкил медиҳад. Ба қавли забоншинос Қ. Тоҳирова: «мафҳум категорияи фикр аст, ки ба аломатҳои асосии предмет, ҳодисаҳо умумият медиҳад, яъне мафҳум дар калима ба воситаи маънои он зоҳир мешавад. Мафҳум предметро ба доираи маълуми ҳодисаҳо ҷойгир мекунад, масалан, мо меғӯем: асп ҳайвон аст, бед дарахт аст. Бо вучуди ин мо гуфта наметавонем, ки маънии калимаи бед дарахт аст. На ҳамаи калимаҳои забон дар худ мафҳуми ташаккулёфтаи мантиқӣ доранд, вале ҳамаи онҳо бе истисно дорой ягон маънӣ мебошанд» [1. 11, 19].

Умумият додан ба аломатҳои барҷастаи ашӯҳо дар шуури мо дар шакли мафҳумҳои алоҳида инъикос мегардад. Аз ин ҷиҳат мафҳумҳои олами воқеӣ, пеш аз ҳама, бо калимаҳои овозии ифодакунандаи ашӯву ҳодисаҳо алоқаманданд, ки ба ин ё он маъно далолат мекунад. Маъноҳои аломатҳои овозӣ – менависад муҳаққиқи рус Никитин М.В., – мафҳумҳоро дар назар доранд, ҳамон мафҳумҳоеро, ки ба аломат алоқаманданд. Маъноҳои забонӣ дар худ мундариҷаи фарқкунандаро аз мафҳум ифода намекунад, онҳо сатҳи махсуси мафҳумии шуурро ба вучуд намеоранд. Фарқияти онҳо аз мафҳум аз мутобиқати мафҳум ба аломатҳо сарчашма мегирад. Аз ин рӯ, ҳангоме ки мо дар хусуси мафҳум сухан меронем, пеш аз ҳама, ба муносибати воҳидҳои тафаккур ба воқеият ва фаъолияти инсонӣ диққат медиҳем [1. 9, 46].

Мафҳум дар қолабҳои гуногуни воҳидҳои забон ашӯ, воқеаву ҳодиса ё ягон паҳлуи барҷастаи онҳоро инъикос мекунад. Чунин инъикос метавонад дар тафаккури соҳибони забон ба ҳар шакл сурат гирад, вале асоси онро фаҳмиши ягона ва сабти устувори чунин дониш дар шуури онҳо ташкил медиҳад. Масалан, воҳидҳои фразеологӣ **чону чигар, шир барин сафед, дандон ба дандон мондан** дар фаҳмиши ҳама соҳибони забони тоҷикӣ (новобаста аз шеваву лаҳҷа ва қабатҳои мухталифи иҷтимоӣ) танҳо бо яке аз маъноҳои

барчаастаи худ сабт шудаанд: **чону чигар** «шахси азиз», **шир барин сафед** «нихоят сафед, шаффоф», **дандон ба дандон мондан** «аз ҳад зиёд сабру тоқат кардан»:

Даст ба чон, **чону чигари** вай, ба нангу номуси ӯ задаанд душманон [Ш. 9, 58]. Нури барфи ду рӯз паси ҳам борида атрофро равшан кардааст, хама чо **шир барин сафед** метобид [Ш. 14, 69]. Ҳамзаалиев **дандон ба дандон монда**, ба суханҳои ӯ гӯш меод [Ш. 14, 82].

Ифодаи мафҳумро дар забоншиносии муосир бештар ба калима ва фразеологизмҳои забон нисбат медиҳанд [1, 1,82; 2,163; 3, 5,31; 7,22; 9,34; 10, 11,19]. Ин ду воҳиди забон имкониятҳои бештару хубтари ифодаи мафҳум ва маънои мафҳумро дар худ дошта, дар ҳар яке аз онҳо ифодаи маънои мафҳумӣ аз рӯйи зоҳиршавӣ фарқ мекунад. Дар калимаҳои забон ифодаи маънои мафҳумӣ як дараҷа муқаррарӣ ва дар шакли содаи ҷамъбастишуда сурат мегирад. Яъне ҷамъбасти тасаввуроти одии соҳибзабон дар хусуси ин ё он ашёву ҳодиса дар калимаҳои маънои мафҳумро ба вучуд меорад. «Маънои мафҳумии калима дар байни ҳамаи маъноҳои дигари он фарқ карда меафтад. Дар он ба тариқи ҷамъбастишуда шайъ ё ягон ҳодисаи дигари ҳаёти воқеӣ ифода гардидааст. Пас, ин образи ҷамъбастишудаи шайъ ва ҳодисаҳои дигари ҳаёти воқеӣ дар шуури одамон маънои луғавии мафҳумро ташкил медиҳад, ки он мафҳуми мантикиро ба тариқи умум ифода кардааст. Масалан, ифодаи «хӯрдани аз ҳамири орд дар танӯр пухташуда» дар калимаи **нон**, «ранги арғувонӣ» дар **сурх**, «ҷамъ овардан» дар **чиндан** ва монанди инҳо ба ҷумлаи маъноҳои мафҳумии калимаҳои медаларо янд» [1, 5, 20].

Дар воҳидҳои фразеологӣ бошад, маънои мафҳумӣ дар партави зоҳиршавии саҳеҳтару аниқтари мафҳум сурат мегирад, ки он дар қолаби ибора, таркиб ва ҷумлаҳои рехтаву устувор шакл гирифтааст. Метавон гуфт, ки дар ҳар қолабе, ки набошад, маънои мафҳумии фразеологӣ дараҷаи баландтари зоҳиршавиро соҳиб буда, бештар лаҳзаҳои дигари маъноиро низ дар бар мегирад. «Маъноҳои аслии концептуалии воҳидҳои фразеологӣ, ба монанди маъноҳои луғавии калимаҳои ашъ ва падидаҳои воқеияти объективиро мустақиман инъикос мекунад, гарчанде дар ин ҷо низ бояд ихроҷ дошт, ки табиати инъикос, дараҷаи абстраксия дар маъноҳои концептуалии воҳидҳои фразеологӣ нисбат ба муодилҳои луғавии онҳо ба қуллӣ фарқ мекунад. Дар умум, фарқи байни маъноҳои луғавӣ ва маъноҳои концептуалии фразеологӣ, зоҳиран, дар абстраксияи забонии умумӣ-ҷамъбастишуда ва дараҷаи пастири охири он аст. Маънои концептуалии фразеологӣ ашъ ва падидаҳои воқеияти объективиро инъикос намуда, нишонаҳои нисбатан маъмулро, ки дар он воқеияти объективӣ инъикос ёфтааст, ҷамъбасти мекунад» [1, 2, 121]. Ба таври дигар, дар маънои мафҳумии фразеологӣ ифодаи мафҳум бо риояи дараҷаи баланди образнокӣ, ки дар он нишонаҳои барҷаастаи ашъ бештар ба тавассути усулҳои гуногуни маҷоз инъикос меёбанд, амалӣ мегардад.

Агар дар калимаҳои забон маънои мафҳумӣ дар шакли таассуроти одии ҷамъбастишуда дар шуури соҳибзабон зоҳир шавад, дар воҳидҳои фразеологӣ ифодаи он бештар дар заминаи образнокӣ сурат мегирад. Маълум аст, ки дилхоҳ воҳиди фразеологӣ мафҳумро дар намуди образнок ва бо истифода аз воситаҳои образнокиро бавучудоваранда аз ҳолати муқаррарӣ хубтару бештар тасвир менамояд. Маҳз ҳамин воситаи инъикоси мафҳум дар фразеологизмҳои забон маънои мафҳумро ба вучуд меорад, ки он дар олудагӣ бо тобишҳои образнок зоҳир мешавад. Ин навъи маъно дар мундариҷаи маъноии ифодаҳои рехта маънои мафҳумию образнок номида шудааст [1,2, 121]. Дар ин гуна фразеологизмҳои маънои мафҳумӣ дар олудагӣ бо тобиши образнок ифода шудааст. Масалан, дар воҳидҳои рехтаи зайл: **аз сухан боздоштан** бо маънои умумии «дағалона ба сухангӯии касе монеа шудан», ки ҳиссаи маъноии «сухангӯии касеро манъ кардан» дар мундариҷаи он маънои мафҳумӣ буда, ифодаи эҳсосоти «дағалӣ, безътиной, беҳурматӣ» тобиши образнокӣ он аст; **ба роҳ андохтан** бо маънои умумии «тарбият кардан, ба танзим даровардан», ки ҳиссаи

маъноии “тарбият кардан” маъноии мафхумии он буда, ифодаи эҳсосоти “эҳтиром, лутфу марҳамат, муаддабият” тобиши образноки онро ташкил додааст; **бузи кӯҳӣ барин** бо маъноии ягонаи «ниҳоят зуду чолокона», ки қисми маъноии “ба зудӣ, фаврӣ” маъноии мафхумӣ буда, ифодаи “ҳаракату хиромии зебо” ҷилои образноки он аст; **дил кафондан** бо маъноии умумии «ғаму андӯҳи худро ба касе арз намуда, худро сабук кардан», ки агар дар он ҷузъи маъноии “ҳасрат кардан, арз кардан” маъноии мафхумӣ бошад, ифодаи эҳсоси “худро сабук, фориғ кардан” маъноии образноки онро ташкил додааст:

Падарам боз чизе пурсидани шуда буд, ки Шариф ӯро **аз сухан боздошта**, бо рӯи хира ва забони тунд гуфт ... [П. 20, 95]. Падарам ё амакам қаҳр карда, вайро калтак зада **ба роҳ андохтани** шаванд, қаҳр карда ҷуфтак мезад [П. 20, 50]. Мӯйсафед **бузи кӯҳӣ барин** аз болояш хез зад [П. 17, 153]. Инҳо байни худ чанҷол доштаанду омада-омада дар хонаи ӯ **дилхояшонро кафонданд?** [П. 9, 330].

Тавре зикр намудем, маъноии мафхумӣ дар мундариҷаи маъноии воҳидҳои фразеологӣ метавонад бо дигар унсурҳои маъноӣ низ ташаккул ёбад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки, асосан, унсурҳои образнок, эҳсосотӣ ва баҳодихӣ ҳамчун лаҳзаҳои иловагӣ маъноии мафхумиро такмил дода, онро қувват мебахшанд.

Дар қисмате аз воҳидҳои фразеологӣ забонамон маъноии мафхумӣ дар якҷоягӣ бо лаҳзаҳои образнок ифода шудааст. Дар онҳо маъноии мафхумӣ ҳамчун маъноии асосӣ бо тобишҳои гуногуни образноки зоҳир мешавад. “Системаи фразеологӣ дилхоҳ забон дар сатҳи ифодаи мафхумҳо бештар бо ёрии образноки шакли умумӣ мегирад. Дар онҳо маъноии фразеологӣ бо тобишҳои мафхумию образнок, эҳсосотӣ баҳодихӣ ва ифоданокӣ менталитет ва унсурҳои фарҳанги миллиро ифода мекунад” [П. 1, 83]. Чунончи, дар мундариҷаи маъноии фразеологизмҳои зайл унсурҳои мафхумӣ бо олоишҳои образноки маъноии мафхумию образнокро ба вучуд овардаанд: **чаши рӯз кафид** бо маъноии “яқбора фаро расидани рӯзи равшан”, **охи сард кашидан** “бо охи худ изҳор намудани дарду алам”, **мисли сағи газанда** “беҳад боқаҳр, девонавор”:

Сахар пеш аз **кафидани чаши рӯз** ба кор мерафт ва баъди нишастани офтоб ба хона бармегашт [П. 20, 88]. Пас аз даҳ дақиқа сари худро бардошта як **охи сард кашид** ва бой нигоҳ карда... [П. 1, 42]. – Эҳа, одами ганда **мисли сағи газанда** аст... [П. 16, 158].

Дар таснифоти маъноии воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ муайян намудани ифодаи маъноии мафхумӣ бо лаҳзаҳои эҳсосотӣ ҷолиби диққат аст. Ифодаи эҳсосот дар фразеологизмҳо тавсиф намудани ашёи инъикосшуда ва намоиш додани муносибати эҳсосотӣ ба он мебошад. Бояд дар назар дошт, ки дар бештари воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ дар баробари маъноии мафхумӣ боз лаҳзаҳои муайяни олами эҳсосотии гӯянда низ ифода меёбанд. Зоҳиршавии қабатҳои эҳсосотӣ дар воҳидҳои фразеологӣ метавонад дар якҷоягӣ бо унсурҳои мафхумӣ ва образнок сурат гирад. Дар ҳама лаҳзаҳои ифодаи маъноии мафхумиву образнок метавон дар сатҳҳои гуногун унсурҳои эҳсосотиро низ мушоҳида кард. Албатта, лаҳзаҳои эҳсосотӣ дар ин ҳолат тобишҳои асосӣ ба ҳисоб намераванд, онҳо паҳлуҳои мафхумию образнокро таквият дода, ба онҳо тобишҳои иловагӣ зам мекунанд. Ҳамин аст, ки ин навъи маъноӣ дар забоншиносии муосир маъноии мафхумиву эҳсосотӣ унвон карда, ифодаи онро ба фразеологизмҳо хос медонанд. “Албатта, бештари воҳидҳои фразеологӣ забон метавонанд мафхумҳои алоҳидаро ифода кунанд, вале дар як вақт дар семантикаи онҳо лаҳзаҳои эҳсосотӣ, образноки ва баҳодихӣ низ мавҷуданд” [П. 2, 61]. Ифодаи эҳсосоти манфӣ ва мусбат дар воҳидҳои фразеологӣ бар замми маъноии мафхумӣ иловатан тобишҳои эҳсосотиро ба вучуд меорад. Масалан, дар фразеологизмҳои зайл, ки унсурҳои асосии маъноии онҳо маъноии мафхумӣ буда, ифодаи навъҳои эҳсосоти манфӣ ба он маъноии эҳсосотиро зам намудааст: **хари касе аз об гузашт** «мушкилии каси

кӯтоҳандеше паси сар шуд», **хамчун шери захмин** «бо чаҳли мураккаб, ғазаболуд», **зунуки касе ях баст** «дами касе гирифт», **рӯзи касеро нишон додан** «касера чазои сазовор додан»:

Ҳа, якгӯш, камнамой, ё **харат аз об гузашт?** [Ш. 4, 222]. Нурия, ки ҳамеша фармонравиии шавҳарашро таҳаммул мекард, нохост **хамчун шери** модаи **захмин** аз чой боло шуда, ба риши дарозаш чанг андохт [Ш. 4, 100]. Агар нуқӣ гӯяд, метавонам ўро ба муддати тўлонӣ ба колонияи режимаш саҳт роҳӣ кунам ва ана он чо баъд **зунукаш ях мебандад** [Ш. 22, 108]. Расида наравам, хоним **рӯзамро нишон медиҳад**, - гуфт Ан [Ш. 24, 410].

Айнан ҳамин ҳолатро дар ифодаи тобишҳои эҳсосоти мусбат дучор шудан мумкин аст. Унсурҳои эҳсосоти мусбати инсон ҳам ба ҳайси омилҳои ташаккулдиҳандаи маъноӣ эҳсосоти дар воҳидҳои фразеологӣ иштирок мекунад. Муқаррар намудани мавҷудияти ин тобишҳо дар мундариҷаи маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ мафҳумию эҳсосоти ба дараҷаи зоҳиршавии онҳо вобаста аст. Ҳамин аст, ки онҳо гоҳо дар алоҳидагӣ ба тариқи равшан ва баъзан бо унсурҳои дигар хеле хираву норавшан зоҳир мешаванд. Дар ин гуна воҳидҳои фразеологӣ маъноӣ мафҳумӣ бо иловаи унсурҳои эҳсосоти боз ҳам равшантару барҷаста ифода шудааст. Масалан, дар воҳидҳои фразеологӣ мисолҳои зайл, ки тобишҳои эҳсосоти тавсиф, дӯстдорӣ, қаноатмандӣ ва мақбулият маъноӣ эҳсосоти ба вучуд овардаанд: **монанди хури афсонавӣ** «ниҳоят зебо», **ба пӯст нағунҷидан** «аз ҳад зиёд хурсанд, қаноатманд шудан», **қанд барин ширин** «хӯрданбоб» ҳамин равандро мушоҳида кардан мумкин аст:

Ба назари Рачабалӣ чунин намуд, ки вай, Холида, ҳамин замон бол бароварда, **монанди хури афсонавӣ** ба осмон мепарад [Ш. 2, 49]. – Ҳозир **ба пӯсти худ намеғунҷидӣ**, ки комбайн девкор аст [Ш. 24, 311]. Таҳсангӣ, обаш напарида. **Қанд барин ширин** [Ш. 2, 80].

Маъноӣ мафҳумӣ метавонад бо тобишҳои баҳодихӣ низ ифода шавад. Чунин ҳолат дар раванди зоҳиршавии маъноӣ мафҳумӣ бештар ба унсурҳои эҳсосоти алоқамандӣ дорад. Ҳангоме ки ба тавассути ин ё он ифодаи рехта эҳсосоти алоҳидаи инсон ифода меёбад, дар баробари ин ба ашӯву ҳодиса ё ягон чиҳати назарраси он ҳамзамон муносибати баҳодихӣ низ анҷом меёбад. Чунин муносибат, ки бештар дар шакли хуб ё бад сурат мегирад, бар иловаи маъноӣ мафҳумӣ боз тобишҳои баҳодихиро низ ба вучуд меорад. Дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ, ки бо маъноӣ мафҳумиву баҳодихӣ баромад мекунад, бештар хусусиятҳои алоҳидаи мафҳум, ки дар меҳвари муносибати баҳодихӣ гӯянда қарор мегиранд, баҳогузори карда мешаванд. Дар ин гуна фразеологизмҳои маъноӣ мафҳумиву баҳодихӣ берун аз матн низ побарҷост ва онҳо хеле кам ба тағйироти маъноӣ дучор мешаванд. Яъне маъноӣ мафҳумиву баҳодихӣ дар ин навъ воҳидҳои фразеологӣ натиҷаи абстраксияи баланди маъноӣ фразеологӣ буда, яке аз унсурҳои ҳатмии зоҳиршавии онро ташкил медиҳад. Барои муқоиса, масалан, дар ифодаҳои рехтаи **чун себи навушта** ба маъноӣ «тару тоза, дилкаш» (маъноӣ мафҳумӣ бо баҳодихӣ мусбат), **хуни шабушкро мақидан** киноя аз «мумсики гузаро будан» (маъноӣ мафҳумӣ бо баҳодихӣ манфӣ), **наҳӯдаки пеши қошук** «маҳмадоно, донотарош» (маъноӣ мафҳумӣ бо баҳодихӣ манфӣ), **як себи ду тақсим** «ниҳоят монанд, мушобех» (маъноӣ мафҳумӣ бо баҳодихӣ мусбат):

Ина бинед, ки ин духтар читу маъқулаш афтоду, лекин ў чун ғизоли ба дом афтода аз ў гурезон аст, худакаш бошад, ба домани ин олуфта – гурбаи ошолуд **чун себи навушта** луппӣ афтодааст [Ш. 22, 48]. Ту, фиси шайтон, **хуни шабушкатро мемакӣ**, боз пӯсташро чорук мекуни [Ш. 3, 249]. **Наҳӯдаки пеши қошук шудан** ба ту намезебад! [Ш. 18, 202]. Гуфтору рафтори Гавҳару Сифат нусхаи ҳамдигар, **як себи ду тақсим** аст [Ш. 16, 97].

Дар ифодаи маъноӣ мафҳумӣ воҳидҳои фразеологӣ нақши воситаҳои тасвири бадеӣ махсус арзёбӣ мегардад. Дар ин замина онҳо ҳамчун унсурҳои бавучудоварандаи ҳама

гуна маъноҳо, аз ҷумла маънои мафҳумӣ эътироф гардида, ҳар яке дар доираи вазифаҳои худ ин навъи маъноро тавлид медиҳад. Дар ҳама навъҳои фразеологизмҳои, ки дар онҳо унсурҳои ташбеҳ, муболиға, истиора, тавсиф ва киноя мушоҳида мешаванд, маънои мафҳумӣ на дар шакли ҳолис, балки бештар бо тобишҳои образнок зоҳир мешавад. Ҳолати мазкур ба он вобастагӣ дорад, ки мавҷудияти чунин воситаҳо дар сохтори воҳидҳои фразеологӣ аз образнокии баланди мафҳуми ифодашаванда дарак медиҳад. Агар дар воҳидҳои фразеологӣ ташбеҳӣ унсури муқоиса заминаи асосии ифодаи маънои мафҳумӣ-образнок бошад, дар фразеологизмҳои муболиғавӣ лаҳзаҳои каму зиёд нишон додани ашёву ҳодиса ё ягон хосияти онҳо аз талаботи асосии ифодаи ин навъи маъно маҳсуб меёбад. Яъне дар ин гуна ифодаҳои рехта воситаҳои муқоиса ва ифодаи каму зиёди ашё ё аломати он аз унсурҳои асосии ташаккулдиҳандаи маънои мафҳумӣ бо дигар тобишҳои маъноӣ мебошанд. Барои муқоиса, масалан, воҳидҳои фразеологӣ ташбеҳӣ ва муболиғавӣ **кана барин часпидан** «ба ҳам саҳт пайвастан», **мусичаи ба дом афтодагӣ барин** «имдодталабона, ночор», **ба тухми касе қирон овардан** «касеро нобуд кардан», **бурути касеро табар намебурад** «касе ниҳоят ҳавобаланд, мағрур аст»:

Аз рӯзе худамро мешиносам, ин ҳислат **мисли кана** ба ман **часпида**, мудом озорам медиҳад, лекин онро тарк карда наметавонам [II. 17, 62]. Дили Шӯҳрат **мусичаи ба дом афтодагӣ барин** метапид [II. 11, 124]. Гуё ҷадидон аждаҳо бошанд, ки дар ҳар кучо мерасанд, **ба тухми инсон қирон меоранд** [II. 5, 78]. Фаттоҳ «як рӯзи меҳнат дар колхозам 36 сум» гуфта **буруташро табар намебурад...** [II. 12, 132].

Дар воҳидҳои фразеологӣ истиоравӣ низ зоҳиршавии маънои мафҳумӣ дар заминаи хосиятҳои асосии воситаи мазкур амалӣ мегардад. Истиораи забонӣ, ки вазифааш тасвири хубтару беҳтари як ашё бар ивази шайъи дигар мебошад, дар инъикоси маънои мафҳумии воҳидҳои фразеологӣ нақши асосӣ дорад. Он ҳамчун унсури тавлиддиҳандаи маънои мафҳумию образнок хизмат намуда, мавҷудияти он дар сохтори фразеологизмҳои ифодаи маънои мафҳумиро бо дигар лаҳзаҳои маъноӣ таъмин менамояд. Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки ин навъи воҳидҳои фразеологӣ бештар дар қолаби ибораҳои фразеологӣ феълӣ тарҳрезӣ шудаанд. Чунончи, **ҷон ба ҷаббор супурдан** ба маънои мафҳумию образноки «фавтидан, мурдан», **сурху сафед шудан** «чанҷол кардан», **дили касеро об кардан** «касеро мафтун кардан, молили худ сохтан»:

Ғамхорӣ накарда, мемондӣ, ки котили падарат дар пеши чашмонат сағ барин азоб кашида, **ҷон ба ҷаббор месупурд** [II. 3, 144]. Мӯниса баъди он ки бо Даврон **сурху сафед шуд**, ду-се сол қаҳринамо буд [II. 21, 73]. Гунаҳқорона илтимоскунии ӯ **дили Мастура-холаро об кард** [II. 23, 46].

Дар воҳидҳои фразеологӣ тавсифӣ ва киноявӣ ифодаи маънои мафҳумӣ ба тавассути образнокии мафҳум дар асоси сифатчинӣ ва тасвири мақсади акс сурат мегирад. Агар дар тавсифҳои фразеологӣ қолаби ибораҳои изофӣ маънои мафҳумӣ аз ҷамъи маъноҳои маҷозию луғавӣ ҷузъҳои таркибӣ сар занад, дар фразеологизмҳои киноявӣ фразеологизатсия тамоми ифода унсури асосии зоҳиршавии маънои мафҳумӣ ба ҳисоб меравад. Ба таври дигар, вазифаи киноя, ки инъикоси ашёву ҳодиса ё ягон паҳлуи он бо мақсади тасвири дигар ҷанба мебошад, дар воҳидҳои фразеологӣ маҳз ба василаи маҷозонидани тамоми унсурҳои таркибӣ амалӣ мегардад. «Мурод аз киноя он аст, ки мутақаллим бихоҳад матлаберо баён кунад, аммо аз он на бо номи, ки дар луғат барояш вучуд дорад, балки бо мафҳуме лозими он таъбир намояд ва (ба василаи ин маънои тоза) ба он ишора кунад ва онро ба далеле бар исботи муддао бадал гардонад» [I. 10, 258]. Ҳамин аст, ки ифодаҳои рехтаи киноявӣ бештар дар шакли идиомаҳои фразеологӣ вомехӯранд. Масалан, дар воҳидҳои фразеологӣ тавсифӣ ва киноявӣ зерин ҳамин

нишондодхоро метавон мушохида намуд: **хабари коғазпеч** «иттилои тару тоза», **гули хӯрок** «хӯрдани бехтарин», **хуршеди бахти касе хандид** киноя аз «кори касе барор гирифт», **дар гӯши касе хондан** «касеро ба ичрои амале ташвиқ намудан»:

Барои духтарон ӯ низ **хабари коғазпеч** дошт [Ш. 4, 180]. Ҳарчанд ки **гули хӯрокро** ба ӯ медоданд, ҳеҷ гӯшт намегирифт, қад намеёзонд [Ш. 11, 72]. – Набошад **хуршеди бахтатон хандид**, – гуфт ӯ ва шакарханде карду гапашро идома дод [Ш. 11, 198]. ... нияти бад карда будӣ, **дар гӯшам** ҳамин гапро **хондӣ**, талкин кардӣ, ман акнун худамро аз ин чар мепартоям, ту не, ман! [Ш. 8, 14].

Хулоса, маъноӣ мафҳумӣ дар мундариҷаи маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ ҳамчун сармаъноӣ он ба ҳисоб меравад. Он метавонад дар заминаи тасвири мафҳумҳои алоҳида дар қолаби воҳидҳои фразеологӣ дар шакли холис ё бо олудагиҳои дигар тобишҳои маъноӣ зоҳир шавад. Мушохидаҳо нишон медиҳанд, ки зоҳиршавии маъноӣ мафҳумӣ бо унсурҳои образнок, эҳсосотӣ ва баҳодихӣ мундариҷаи асосии маъноӣ фразеологиро ташкил медиҳад. Ҳамчунин дар зоҳиршавии маъноӣ мафҳумии фразеологӣ нақши воситаҳои тасвири бадеӣ калон аст. Онҳо низ дар заминаи вазифаҳои маъноофарии худ маъноӣ мафҳумиро бештар бо дигар лаҳзаҳои маъноӣ омешиш медиҳанд.

Пайнавишт:

I. Адабиёти илмӣ

1. *Исаева Н.Ш. Фразеологическая семантика, национальный менталитет и национальная культура //Актуальные вопросы филологических наук: проблемы и перспективы. – Чита, 2011. – С. 82-85.*
2. *Маджидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка. – Душанбе: Деваитич, 2006. – 406 с.*
3. *Матвеева Т.В. Полный словарь лингвистических терминов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2010. – 562 с.*
4. *Маҷидов Ҳ. Воҳиди фразеологӣ ва образи бадеӣ //Адаб. – 1993. – №9-10. – С. 10-12.*
5. *Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. – Ҷ.1. Луғатишиносӣ. – Душанбе, 2007. – 242 с.*
6. *Маҷидов Ҳ. Таркибҳои фразеологӣ //Мақтаби советӣ. – 1980. – №1. – С. 21-24.*
7. *Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1982. – 104 с.*
8. *Маҷидов Ҳ. Ҷумлаҳои фразеологӣ //Мақтаби советӣ. – 1978. – №5. – С. 15-19.*
9. *Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – Москва: Высшая школа, 1988. – 168 с.*
10. *Очилова М.И. Корбурди киноя дар тафсири «Кашиоф»-и Ҷоруллоҳ Замахиарӣ //Паёми ДМТ. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2018. – №6. – С. 257-260.*
11. *Тоҳирова Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1967. – 80 с.*
12. *Шаховский В.И. Соотноится ли эмотивное значение слова с понятием // Вопросы языкознания. – 1987. – №5. – С. 47-58.*
13. *Шмелев Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка. – Москва: Просвещение, 1964. – 244 с.*
14. *Шоимардонов И. Мафҳуми истиора дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ //Паёми ДМТ. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2019. – №6. – С. 97-102.*
15. <https://studopedia.info/10-35701.html>.

II. Сарчашмаҳо

1. *Айнӣ С. Дохунда. – Душанбе, 2017. – 381 с.*
2. *Ақобир Ҷ. Қӯҳистонӣ. – Душанбе, Адиб, 1987. – 256 с.*
3. *Ақобиров Ҷ. Пазмонӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. – 320 с.*
4. *Гулрухсор. Занони Сабзбаҳор (марзи номус). – Душанбе: Адиб, 2019. – 432 с.*

5. Зоҳир А. Завол. – Душанбе: “Адиб”, 2015. – 296 с.
6. Икромӣ Қ. Духтари оташ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 557 с.
7. Қӯҳзод Ҷ. Роҳи наси азба. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 384 с.
8. Мирзо К. Ииқи сархӯр. – Душанбе: Адиб, 2020. – 240 с.
9. Мирзо К. Марғи бегуноҳ. – Душанбе: Адиб, 2012. – 528 с.
10. Мирзоев К. Нишони зиндагӣ. – Душанбе: Адиб, 1993. – 496 с.
11. Мӯсо Ш. Чехраи модар. – Душанбе: Адиб, 2012. – 408 с.
12. Муҳаммадиев Ф. Муҳочирон. – Сталинобод, 1959. – 192 с.
13. Муҳаммадиев Ф. Палатаи кунҷакӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 324 с.
14. Наҷмиддинов М. Дарё маҷрои нав меҷӯяд. – Душанбе: «Ирфон», 1968. – 264 с.
15. Ниёзӣ Ф. Сарбозони бесилоҳ. – Душанбе, 1989. – 415 с.
16. Самад А. Гардиши девбод. – Душанбе: Адиб, 2007. – 568 с.
17. Самадов А. Паррончақҳо. – Душанбе, 1963. – 192 с.
18. Улугзода С. Восеъ. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 368 с.
19. Улугзода С. Навобод. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 368 с.
20. Улугзода С. Субҳи ҷавони мо. – Сталинобод, 1956. – 354 с.
21. Фирӯз Б. Тору нуд. – Душанбе: Маориф, 1985. – 208 с.
22. Ҳамдам А. Оби зери ях. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 272 с.
23. Ҳошимов Ҷ. Нур ва соя. – Душанбе: Маориф, 1982. – 160 с.
24. Ҷалил Р. Асарҳои мунтахаб. Ҷ.2. Шӯроб. – Душанбе: Адиб, 1988. – 464 с.

Reference Literature:

1. Isayeva N. Sh. *Phraseological Semantics, National Mentality and National Culture // Actual Issues of Philological Sciences: Problems and Perspectives.* – Chita, 2011. – pp. 82-85
2. Madjidov Kh. *Phraseological System of Modern Tajik Literary Language.* - Dushanbe: Devashtich, 2006. – 406 pp.
3. Matveyeva T. V. *Complete Dictionary of Linguistic Terms.* – Rostov-on-Don: Phoenix. 2010. – 562 pp.
4. Madjidov Kh. *Phraseology Unit and Artistic Image // Education.* 1993, № 9-10. – pp. 10-12
5. Madjidov Kh. *Tajik Modern Literary Language. – Volume 1. Lexicography.* – Dushanbe, 2007. – 242 pp.
6. Madjidov Kh. *Phraseology Structure // Soviet School.* 1980, №1. – pp. 21-24
7. Madjidov Kh. *Phraseology of Modern Tajik Language.* – Dushanbe, 1982. - 104 pp.
8. Madjidov Kh. *Phraseological Expressions // Soviet School.* – 1978, №5. – pp. 15-19
9. Nikitin M. V. *The Grounds of the Linguistic Theory of Meaning.* – Moscow: Higher School. 1988. – 168 pp.
10. Ochilova M. I. *Application of Allegory in Interpretation in «The Pioneer» by Chorulloh Zamhashari // DMT Tidings. Philological Sciences Section.* – Dushanbe, 2018, №6. – pp. 257-260
11. Tohirova K. *Lexis of Modern Tajik Literary Language.* – Dushanbe, 1967. – 80 pp.
12. Shahovsky V. I. *Does Emotive Meaning of Word Correlate with its Notion? // Issues of Linguistics.* – 1987, №5. – pp. 47-58
13. Shmelyov D. N. *Essays on Russian Language Semasiology.* – Moscow: Enlightenment. 1964. – 244 pp.
14. Shoimardonov I. *The Notion of Allegory in Tajik and English Languages // DMT Tidings. Philological Sciences Section.* – Dushanbe, 2019, №6. – pp. 97-102
15. <https://studopedia.info/10-35701.html>.

Origins:

1. Aini S. Dohunda. – Dushanbe, 2017. – 381 pp.

-
2. Akobir Dj. *Mountainous Land*. – Dushanbe: *Man-of-Letters*, 1987. – 256 pp.
 3. Akobirov Dj. *The Yawning*. - Dushanbe: *Man-of-Letters*, 1991. – 320 pp.
 4. Gulruhsor. *The Women of Sabzbahor (Dignity of the Country)*. - Dushanbe: *Man-of-Letters*, 2019. – 432 pp.
 5. Zohir A. *Sunset*. - Dushanbe: *Man-of-Letters*. 2015. – 296 pp.
 6. Ikromi Dj. *The Daughter of Fire*. - Dushanbe: *Man-of-Letters*, 2009. – 557 pp.
 7. Kokhzod E. *The Road across the Rear Part of the Mountainous Overall*. - Dushanbe: *Cognition*, 1987. – 384 pp.
 8. Mirzo K. *Free Love*. Dushanbe: *Man-of-Letters*, 2020. – 240 pp.
 9. Mirzo K. *Death without Sin*. - Dushanbe: *Man-of-Letters*, 2012. – 528 pp.
 10. Mirzoyev K. *The Aim of Life*. - Dushanbe: *Man-of-Letters*, 1993. – 496 pp.
 11. Muso Sh. *Mother`s Face*. - Dushanbe: *Man-of-Letters*, 2012. – 408 pp.
 12. Mukhammadiyev F. *Emigrants*. – Stalinabad, 1959. – 192 pp.
 13. Mukhammadiyev F. *The Word in the Corner*. – Dushanbe: *Cognition*, 1974. – 324 pp.
 14. Najmiddinov M. *The River Flows along the New Bed*. - Dushanbe: *Cognition*. 1968. – 264 pp.
 15. Niyoz F. *Sarbozes Deprived of Arms*. – Dushanbe. 1989. – 415 pp.
 16. Samad A. *The Whirl of Tornado*. - Dushanbe: *Man-of-Letters*. 2007. – 568 pp.
 17. Samadow A. *Nestlings*. - Dushanbe: 1963. – 192 pp.
 18. Ulugzoda S. *Vose*. - Dushanbe: *Cognition*, 1979. – 368 pp.
 19. Ulugzoda S. *Navobod*. - Dushanbe: *Cognition*, 1976. – 368 pp.
 20. Ulugzoda S. *The Morn of our Youth*. - Stalinabad, 1956. – 354 pp.
 21. Firuz. *The Thread of Dozen*. - Dushanbe: *Enlightenment*, 1985. – 208 pp.
 22. Khamdam. *Water under Ice*. Dushanbe: *Cognition*, 2011. – 272 pp.
 23. Khoshimov E. *Under the Shade of Light*. - Dushanbe: *Enlightenment*, 1982. – 160 pp.
 24. Djalil R. *Selected Works. Shurab*. - Dushanbe: *Man-of-Letters*, 1988. – 464 pp.

УДК811/21/22

DOI10.24412-2413-2004-2022-2-89-95

**ИҚТИДОРИ КАЛИМАСОЗИИ
ПЕШВАНДИ ҶАМ- ДАР
ТАРЧУМАИ «ТАФСИРИ ТАБАРИ»**

**СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ
ПОТЕНЦИАЛ ПРЕФИКСА
ҶАМ – В “ПЕРЕВОДЕ
ТАФСИРИ ТАБАРИ”**

**WORD-BUILDING
POTENTIAL OF PREFIX
ҶАМ- IN THE TRANSLATION OF
«TAFSIRI TABARI»**

Қобилов Аҳмад Абдуллоевич, унвонҷӯи
кафедраи забони тоҷикии МДТ “ДДХ ба номи
академик Б. Гафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)

Кобилов Аҳмад Абдуллоевич, соискатель
кафедры таджикского языка ГОУ “ХГУ
имени академика Б. Гафурова”
(Таджикистан, Худжанд)

Kobilov Ahmad Abdulloyevich, claimant for
candidate degree of the Tajik Language
department under the SEI «Khujand State
University named after B.Gafurov» (Tajikistan,
Khujand) **E-MAIL:**

Вожаҳои калидӣ: пешванди ҷам-, унсурҳои калимасоз, унсури лугавӣ, мутарҷимон,
“Тарҷумаи Тафсири Табарӣ”, таркиби лугавии забон, сатҳи истифодаи пешванд,
забони тоҷикӣ

Нақши калимасозии пешванди ҷам- дар яке аз осори арзишманди даврони Сомониён –
“Тарҷумаи Тафсири Табарӣ” баррасӣ гардидааст. Дар заминаи маводи фаровони
фактологӣ нишон дода шудааст, ки пешванди мазкур дар баробари имкони калимасозии
вожаҳои сохтаи дар ҳар даври замон маъмул боз дар натиҷаи васл гардидани ба
унсурҳои лугавӣ калимаҳое сохтааст, ки дар таърихи забони тоҷикӣ нодир буда, идае аз
онҳо хоси забони асари номбурда аст. Ҳадафи асосии мақола инъикос намудани ҳиссаи
осори тарҷумавӣ дар ганомандии таркиби лугавии забон дар мисоли калимасозии
пешванди ҷам- ва роҳи мураккаби пурпечубро тай намудани пешванди зикргардида аст.
Пешванди мазкур дар тарҷумаи “Тафсири Табарӣ” асосан бо вожаҳои мансуб ба исму
фел ҷамроҳ шуда, унсурҳои хушсохтеро ба вучуд овардааст.

Ключевые слова: префикс ҷам-, словообразовательные элементы, лексический элемент,
«Перевод Тафсири Табари», лексический состав языка, уровень употребления
префикса, таджикский язык

Анализируется роль словообразовательного префикса **ҷам-** в одном из ценнейших
произведений Саманидского периода – “Перевод Тафсири Табари”. На основе богатого
фактического материала показано, что данный префикс, наряду со словообразовательным
потенциалом в образовании распространённых производных слов, а также в результате
соединения с лексическими элементами, образует уникальные лексические единицы, часть из
которых присуща языку указанной эпохи. Основной целью анализа является отражение
вклада переводных произведений в пополнение лексического состава языка на примере
словообразовательного префикса ҷам- и показ длительного и непростого пути названного
префикса в таджикском языке. В “Перевод Тафсири Табари” префикс ҷам-, присоединённый
к именам существительным и глаголам, образует благозвучные лексические элементы.

Key-words: prefix ham-, word-building elements, lexical elements, translation of «Tafsiri
Tabari», basic stock of language words, level of prefix usage, Tajik language

The author of the article analyzes the role of the word-building prefix **ҷам-** in one of the
most valuable literary productions of the Samanids Period – «Translation of «Tafsiri Tabari».